

ІЛЮЗІЇ ТА РЕАЛІЇ «П'ЯТОЇ ВЛАДИ»: ФЕНОМЕН ЕКСПЕРТОКРАТІЇ У ДЗЕРКАЛІ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Ожеван Микола Андрійович
доктор філософських наук, професор

Предметом аналітичної статті є огляд дискусій щодо експертизи та експертної влади з усіма їх політичними наслідками. Досліджуються загальна теорія експертизи, філософський смисл експертизи як особливого різновиду інтелектуальної активності й соціального феномена. Аналізуються роль та значимість експертної діяльності в різних системах справляння влади та похідна концепція експертократії як загрози та виклику демократичному правлінню.

Показано, що діяльність експертократів не має нічого спільного з діяльністю експертів у точному розумінні цього слова, оскільки природа експертизи є нейтральною щодо будь-якого різновиду правління. Однак деякі види людської діяльності нині випадають з-під демократичного контролю через незбалансовану обізнаність широкого загалу, неспроможного зрозуміти сутність складних проблем. За подібних умов як альтернатива «правлінню експертів» посилюється дешевий популізм, що є вельми типовим для нинішньої України на перехідному етапі її розвитку.

Ключові слова: експертиза, експерт, експертократія, експертократ, філософія експертизи, загальна теорія експертизи.

Ozhevan Mykola

THE ILLUSION AND REALITY OF «FIFTH POWER»: THE PHENOMENON OF EXPERTOCRACY IN THE MIRROR OF PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The topics of this analytical article are discussions of expertise and expert power with their political implications. The article examines the general theory of expertise, the philosophical meaning of the expertise as peculiar kind of intellectual activity and social phenomenon. The role and importance of expert activities in the different systems of ruling and the derivative concept of expertocracy as threat and challenge to the system of democratic ruling are analyzed.

This article shows that the activity of expertocrats has nothing to do with the activities of «experts» in the exact sense of the word because the nature of expertise is neutral to any kinds of ruling. But some kinds of human activities are now out of the democratic control because of imbalances in knowledge and because the «wide public» cannot understand the complex issues. Under these conditions, as alternative to «rule of experts» can be strengthening cheap populism which is very typical for Ukraine at transitive stage of its development.

Keywords: expertise, expert, expertocracy, expertocrat, philosophy of expertise, general theory of expertise.

Експертизу часто характеризують як п'яту владу (експертократію), позиціонуючи її після трьох класичних гілок влади — законодавчої, виконавчої та судової і четвертої її гілки — некласич-

ної — медійної (медіакратії). Така характеристика заснована на примітивній філософії, носії якої стверджують, що «знання — це сила», «хто володіє інформацією, той володіє світом» і т. ін.

Проте знамените висловлювання Френсіса Бекона про те, що *знання є силою*, не варто тлумачити надто буквально. *Сила знань* спроможна себе реалізувати не завдяки людям, які є уособленням інтелектуальної сили, а завдяки сполученню розумової енергії таких людей (які зазвичай виступають в ролі експертів) з практичною енергією людей, спроможних приймати рішення (*decisionmakers*), добиватися їх реалізації, а головне – нести відповідальність за усі ризики, пов'язані з цими рішеннями, включно з підказаними чи нав'язаними експертами.

Строго кажучи, статуси й рольові функції експерта ніколи не бувають владними, бо, втрапивши незалежність, інкорпорувавшись у структуру влади (влада завжди передбачає різні типи залежності), експерт перестає бути експертом. У кращому разі експерт спроможний виконувати владні функції рефлексивно, користуючись довірою людей, які приймають рішення. Отже, джерелом влади експертів є не сам експерт, а керівник, політик, який довіряє експертам, їхнім висновкам, стратегіям, програмам, планам тощо.

Експерт (від лат. *expertus* – доведений; встановлений) – людина, яку певна цільова аудиторія визнає надійним джерелом набуття знань або майстерності, чії поради та оцінки є важливими для прийняття остаточних рішень. Для справляння експертних функцій таку людину наділяють не тільки певними повноваженнями і статусом, а й юридично закріпленою відповідальністю. Лише сукупність формально-юридичних процедур, що підтверджують компетенції експерта, рівень його фахової підготовки, освіченості, оригінальність його публікацій чи публічних виступів, цінність здобутого ним фахового досвіду та спеціальних знань, надає підстави пересічним людям офіційно (юридично засвідченим чином) або неофіційно покладатися на конкретну експертну думку *decisionmakers*.

1. Філософія експертного знання та експертні ролі філософів

Становлення експертизи як фахової діяльності відбулося лише в середині XIX ст. Відтак сформувалася ціла ієрархія експертної діяльності, де вершинні позиції обіймають радники й дорадники (англ. – *counselor; counsellor*),

а дещо скромніші – спеціалісти, консультанти, аналітики тощо [1].

Історично експерт асоціювався з мудрецем (давньогр. – σοφός, *sophos*; санскрит. – *pandit* або *guru*) [2]. Мудрість цього суб'єкта засновувалася на його життєвому досвіді, що в традиційному соціумі справді важило чимало.

У Давній Греції періоду VI ст. до н.е. виокремлювали сім великих софосів, серед яких лише один був філософом і радником царя в одній особі – Фалес з Мілета. Мудреці були персональними брендами, кожному з яких відповідав певний слоган. Мудрість Фалеса з Мілета та інших мудреців засвідчував девіз «Пізнай самого себе!», викарбуваний на одній з колон храму в Дельфах на честь бога Аполлона.

Від бренду «мудрець» вперше відмовився Піфагор, який натомість вжив для самохарактеристики термін «філософос» (любитель мудрості; любомудр; давньогр. – φιλόσοφος, *philosophos*). До певної міри це означало відмову філософа від справляння експертної функції, його байдужість до практико-політичних проблем нижчого гатунку, його заглибленість у проблеми й питання вищого гатунку. Якщо Піфагор як засновник містико-релігійного Кротонського союзу активно втручався в політичне життя, то лише тому, що тут він радше виступав у ролі релігійного діяча, аніж філософа.

Згодом проблема протиставлення філософського споглядального життя (контемпляції) буденній життєвій практиці отримала потужний розвиток у Платона, який у діалозі «Горгій» розрізняє два типи знань – *епістеме* (давньогр. – ἐπιστήμη) й *докса* (давньогр. – δόξα).

Епістеме – знання доказове, теоретично доведене й практично перевірене. Такий тип знань найбільше підходить до характеристики феномена науки, заміником якої в період Античності була філософія.

Докса – знання, яке ґрунтується на сліпій вірі в авторитети (в тому числі – в авторитет експерта), на небажанні кидати виклик панівній громадській думці (опінії). Це той тип знань, на який приречені чи яким обмежені люди, позбавлені мужності керуватися власним розумом (І. Кант).

Саме Платону належить ідея *софієкратії*, тобто наділення філософів повноваженнями політич-

них експертів та управлінців водночас. Платон небезпідставно вважав, що однієї лише громадянської чесноти для управління державою недостатньо. В одному з діалогів він вклав у уста Сократа думку про те, що громадянська чеснота не є природженою якістю, що дає підстави керувати державою, і що цій якості можна навчити. Управління державою, згідно з Платоном, – це особливий тип знань, а це означає, що управління полісом слід доручити людям, які володіють цим особливим фаховим знанням більшою мірою, аніж інші – філософи. Щоправда, як стверджував Платон у діалозі «Держава», цими функціональними ролями філософів можна наділити тільки після тривалого виховання й ретельного добору [3].

Хоча чимало політиків дійсно були водночас відомими філософами (у Римі це, зокрема, Цицерон, Сенека, філософ на троні – Марк Аврелій), для прийняття відповідальних рішень потрібно було заручитися експертним висновком не стільки філософа, скільки людини, яка претендувала від імені «вищих сил» на вгадування майбутнього.

У Римі, зокрема, функцію такого «форсайту» доручали *авгурам* (від лат. *avium gustus* – випробування птахів), які, вдаючись до спеціальних ритуалів (ауспіцій), що зводилися переважно до вивчення польоту птахів та пташиної поведінки, вивчали моменти збігу/розбіжності волі богів з намірами людей [4].

Безправних філософів-експертів Платон пов'язує з *софістами*, платними вчителями мудрості, яких він вважає навіть не філософами, а ремісниками (технарями). Згодом софісти заробили репутацію «інтелектуальних шахраїв», схильних без будь-яких моральнісних застережень і навіть усупереч елементарній логіці маніпулювати громадською думкою, оскільки надто часто вони керувалися міркуваннями не об'єктивної істини, а політичної кон'юнктури. Приміром, представники другої софістики періоду імператорського Риму або від першої особи, або від імені персонажів своїх творів, усупереч елементарній логіці, характеризували єдиновладдя імператорів як істинну демократію (народовладдя) [5].

Наполягаючи на відносності будь-якої віри, заперечуючи об'єктивну істину й загальноприйнятну «правду», софісти були вельми подібними до сучасних філософів постмодерністського гатунку. Вважається, що за відсутності загальноприйнятих приписів та норм того соціально орієнтованого консенсусного знання, що традиційно ха-

рактеризувалося як *правда*, у кожного суб'єкта (індивіда, нації тощо) має бути «своя правда». І якщо така правда може не подобатися носіям інших правд, то цим іншим нічого не залишається, як примиритися з подібною ситуацією.

Традицію ставлення до філософського знання як принципово епістемічного, тобто пов'язаного з пошуками істини, продовжив Аристотель, який, порівнюючи філософію з іншими науками, стверджує, що «всі інші науки більш необхідні, ніж вона, але кращої від неї немає жодної» (Метафізика, 1,2). Однак звідси навряд чи можна зробити висновок про непрактичність філософії та неможливість практичної філософії, оскільки Аристотель розрізняв матеріальну й духовну практику – *поезію* й *праксис*. Якщо філософія непричетна до матеріальної практики, то це зовсім не означає її непричетності до практики духовної.

Філософ виокремлював три типи людської активності – теоретичну, поетичну та практичну й відповідно три типи знань – теоретичне, поетичне та практичне. Метою теоретичного знання є оволодіння істиною, поетичного – матеріальне виробництво, а праксеологічного – такі види активності, як етика, економіка, політика. При цьому Аристотель поділяє праксис на гарний та поганий – евпраксію (εὐπραξία) та диспраксію (δυσπραξία).

Стагіритці у «Нікомаховій етиці» три типи знань і три підходи до розуміння соціально-практичної цінності знання виокремлює як: (1) епістеме; (2) техне; (3) фронеzis. Техне у сучасному тлумаченні є майстерністю, мистецтвом. Це знання практично зорієнтоване, прагматичне. Фронеzis – це вміння розрізняти добро і зло, діяти відповідно до правди, тобто вміння вчиняти правильно. Вочевидь філософія має відношення саме до фронеzisу.

Парадокс *експертного знання* полягає в тому, що воно починається як епістеме, а завершується як докса. Адже експерт зазвичай висловлює свою думку (пораду) перед дилетантами й профанами, тобто перед тими, хто не є фахівцем у галузі, в якій цей експерт є авторитетним. Таким чином, аудиторії так чи інакше доводиться приймати експертну думку на віру, що створює можливості для інтелектуального шахрайства – софістики.

Церковний і державний патерналізм, характерний для епохи Середньовіччя, надовго відбив у

людей бажання думати самостійно, що перетворило професію експерта на вельми небезпечну й по суті зайву. Неважко здогадатися, яку лінію поведінки вибирав експерт, якому доводилося свідчити на суді Святої Інквізиції проти єретика, жінки-відьми, яку підозрювали у зносінах з дияволом, вченого-чорнокнижника тощо.

Серед критичних творів діячів епохи Відродження, які можна віднести до жанру *секулярної громадянської експертизи*, передусім привертає увагу філологічний аналіз, здійснений Лоренцо Валлою у трактаті «*Роздуми про облудність так званої дарчої грамоти Костянтина*» [6].

«Дарунок Костянтина» тривалий час легітимизувала фальшивка у вигляді укладеної у VIII ст. за вказівкою Папи Миколая I та його оточення грамоти, відповідно до змісту якої Римський імператор Костянтин нібито у IV ст. передав папі Сильвестру I та його наступникам верховну владу над Італією і західними провінціями Римської імперії, визнавши цим зверхність папської влади над усіма іншими владами. Бажання поступитися папській владі Костянтин у зазначеному квазідокументі мотивував таким чином: «Адже там, де поставлений імператором небесним перший зі священників і глава християнської релігії, не личить мати владу імператору земному» [6]. Достовірність зазначеного «дарунку» піддав сумніву ще Микола Кузанський, але з філологічною, логічною та юридичною точністю цю недостовірність обґрунтував саме Лоренцо Валла. Щоправда, ця експертна оцінка не завадила католицькій церкві обстоювати достовірність сумнівної «грамоти» аж до XVII ст., усупереч волі імператора, висловленій в облудному документі, щоб «цей акт залишався непорушним і недоторканим аж до кінця світу» [6].

Філологічна критика тексту, який здавався непорушним, кардинально змінила вектори суспільного розвитку й істотно спричинила появу експериментально-математизованого природознавства. Адже достатньо було ці критичні підходи до священних книг перенести на «книгу природи».

Остаточний триумф критичного мислення й легітимізація експертної влади пов'язані з епохою Просвітництва, про яку І. Кант писав: «*Sapere aude!* – май мужність користуватися власним розумом – ось такий девіз Просвітництва. Лінощі й боягузтво – причини того, що така велика кількість людей, яких природа вже давно звільнила від чужого керівництва (*naturaliter*

maiores), все ж так само охоче залишаються на все життя неповнолітніми, з тих же причин інші так легко привласнюють собі право бути їх опікунами. Адже так зручно бути неповнолітнім! Якщо у мене є книга, що мислить замість мене, якщо у мене є духовний пастир, совість якого може замінити мою, і лікар, який приписує мені саме такий спосіб життя тощо, то мені нічого й обтяжувати себе, у мене немає потреби мислити, якщо я в змозі платити» [7].

Просвітництво торувало шлях не лише до демократії, але й до різних форм автократії та тоталітаризму. Адже саме в епоху Просвітництва виникає уявлення про державу як раціональний регулятивний центр («Левіафан» Томаса Гоббса), покликаний упорядковувати хаотичні соціальні відносини, де панує війна усіх проти всіх. Союз державника-бюрократа й експертна науковця у цій авторитарній моделі здійснення влади мав би гарантувати невинний прогрес за умови, якщо політика експертизується, а експертиза політизується [8].

Стосунки громадянина з державною владою укладаються у координатах такої схеми подібно до того, як укладаються відносини лікаря з пацієнтом, коли лікар приписує пацієнту ту або іншу терапію, а пацієнт позбавлений можливості критично оцінювати лікарські приписи. Враховуючи, що думкам колег цього лікаря він теж не може особливо довіряти, особливо у тих випадках, коли ці колеги є його конкурентами у певній галузі практики, пацієнт перетворюється на чистий об'єкт лікарських втручань.

Інформаційне суспільство (суспільство знань) нібито піддало радикальному сумніву традиційну ситуацію інформаційної асиметрії, істотно знецінивши при цьому позицію експерта як людини, впритул наближеної до осередків здійснення влади. Але, враховуючи складнощі як самих систем здійснення сучасної влади, так і тих ситуацій, на які вона має реагувати, було би зарано «відспівувати» експертну п'яту владу. Вихід вочевидь слід шукати тільки у перерозподілі експертної влади між державою і не залежним від неї громадянським суспільством.

Підбиваючи попередні підсумки, слід зауважити, що філософія завжди зіштовхується з небезпекою профанації (перетворення сакрального на профанне), докладаючи свої унікальні філософські методи до обґрунтування проблем науки, політики, практики тощо. Філософ завжди тією

або іншою мірою піддається випробуванням звабливими пропозиціями сильних світу цього, виступаючи здебільшого в ролі апологета, який намагається виправдати з філософських позицій не завжди благопристойну політичну практику.

Саме цю критику філософської апологетики вочевидь мав на увазі Карл Маркс, коли в «Тезах про Фейєрбаха» констатував, що «філософи лише різними способами витлумачували світ (нім. – *interpretiert*), тоді як ідеться про те, щоб його змінити» [9].

Так було в часи Середньовіччя, коли філософію перетворили на служницю теології. Так було навіть в епоху Просвітництва й Модерну, коли в філософії тривалий час вбачали лише предтечу науки та її служницю.

«Від філософії, в якій не вбачають прагматичного докладання до чогось, презирливо відвертаються «серйозні» люди, хоча завжди навіть найбільш віддалені від філософії люди відчувають, що в ній є щось високе, велике, щось неймовірно значиме, чого немає в тій же науці й релігії... Й утилітарний розум обивателя намагається вкрасти філософію, перетворивши її на такий собі *інструмент осмислення* якого-небудь «предмету»... Поки ми не навчимося любити й поцінувати *філософію як музику*, тобто *саму по собі*, незалежно від її застосування до чогось іще, буде тривати профанація філософії» [10].

Варто також для прикладу пригадати, як «напружували» філософів партократи радянської доби з метою виправдання сумнівних методів лисенківщини, заперечення генетики й кібернетики, обґрунтування сталінського типу «діамату з істматом» тощо.

2. Примари експертократії та імперативи демократичного контролю за експертною владою

Володіння спеціальними знаннями дає експерту владу, контролювати здійснення якої «профанам» досить складно, а це дає підстави для підозр, що на зміну демократичному способу справляння влади поступово приходять недемократичний – *експертократія* [11–13].

При цьому експертну владу не слід плутати з інформаційною владою, яка базується на контролі за доступом до інформації та контролі комунікативних мереж.

Андрій Ашкерів, який приписує собі винайдення терміна «експертократія», пов'язує цей феномен з менеджментом знань і виокремлює вісім рольових функцій експерта: (а) оцінювача; (б) судді; (в) провідника; (г) сценографа; (д) агента цинічного розуму; (е) божевільного винахідника; (є) смислократа; (ж) слуги [11].

Справді, аксіологічні (оціночні) та суддівські функції – це саме те, що вирізняє експерта від просто обізнаної людини, спеціаліста, професіонала у своїй сфері тощо. Експерт – людина, найбільш легітимна серед тих, які мають свою думку з того або іншого питання. А головне, він наділений певними повноваженнями «нав'язувати» цю думку іншим і передусім – владоможцям (людям, які приймають рішення), і саме в цьому полягає його експертна влада.

Об'єктивний, невігаданий характер феномена експертократії засвідчує зростання числа спеціалізованих недержавних центрів експертної думки, що в американській традиції отримали назву «мозкові центри» або «фабрики думки» (*think tanks*).

Про експертократію доречно ставити питання в ключі доброчесної й недоброчесної експертизи. Доброчесною є експертиза в умовах існування конкурентного довкілля, яке гарантує збалансованість експертних висновків. Недоброчесним, а іноді й корумпованим, є експерт, який виносить судження, що перевищує міру його компетентності, небезкорисливо судить на користь однієї з конфліктуючих сторін тощо. Передусім ідеться про немотивоване безпідставне присвоєння певній людині експертного статусу, права говорити від імені науки, а ще частіше – від імені майбутнього, висловлюючи волю богів, волю історії, від прогресивного людства в дусі римських авгурів.

Експертну владу в «суспільстві ризиків» (У. Бек, Н. Луман, Е. Гідденс та ін.) часто підмінюють контрекспертні центри. Особливо це стосується суспільств з перехідними типами політики й економіки, які вимагають певних «жертвоприношень» в ім'я майбутнього [14].

Ставлення експерта до процесу здійснення влади та ставлення владоможців до експертів – процеси неоднозначні. Тому, з огляду на кон-

цепти Ролана Барта, який розрізняв акратичний (невладний) та енкратичний (провладний) дискурси (від давньогр. Κράτος, — сила; влада), доцільно вирізняти експертів двох типів — *акратичних* та *енкратичних*.

Експерти акратичного типу не є безпосередньо причетними до здійснення влади, до державних комунікацій, тобто вони *автономні*, самодостатні. Їх уособленням є Архімед, який креслив на піску і на запитання Олександра Македонського «У чому він відчуває потребу?» відповів: «Не закривай мені сонце». Метафорично це означає, що спілкування з владомощцем закриває такому мудрецю-експерту сонце істини.

Неінкорпоровані в державні структури здійснення влади акратичні експерти є *автономні* саме тому, що, володіючи необхідними експертними знаннями, не потребують публічного схвалення, а, відповідно, — здатності переконувати, пропагувати тощо. Здійснення ними влади є опосередкованим.

Енкратичні експерти провладного типу натовість є *атрибутивно-риторичними*, схильними до театралізації (перформансу), що має показувати володіння ними «істинними знаннями».

Характерно, що, незважаючи на різні предметні сфери експертизи, з метою переконування аудиторії експерти використовують одні й ті ж самі риторичні стратегії [15].

Ніко Стер та Райнер Грундманн виокремлюють такі провладні функції експертів та експертизи: *медіація; зведення складного до простого шляхом творення «правди»; легітимація влади; окреслення ситуацій; встановлення пріоритетів*. При цьому автори цілковито слушно зауважують, що *медійних експертів* жодним чином не слід плутати з такими носіями знань, як науковці, інтелектуали тощо [16].

Правила (принципи) залучення експертів з дотриманням медійної неупередженості намаглася у 1996 р. сформулювати у США сенатська Комісія Боскіна (формальна назва — *Advisory Commission to Study the Consumer Price Index*). Безпосереднім приводом до скликання цієї Комісії стали підозри деяких американських сенаторів щодо необ'єктивності експертів, покликаних обрахувати індекс споживчих цін (*The Consumer Price Index — CPI*), з яким, у свою чергу, пов'язані обрахування показника інфляції [18,19].

Рекомендовані Комісією Боскіна правила коректного залучення експертів до здійснення народними обранцями владних повноважень зводяться до такого:

1) *субсидіарності*: експертів варто запрошувати лише в тому разі, якщо проблему не вдалося розв'язати рутинним (механічним) способом;

2) *переконливих доказів (supporting evidence)*: там, де це можливо, експерт у своїх висновках повинен спиратися на доказову базу;

3) *релевантної експертизи*: люди, які є дилетантами (*laypeople*) шукають поради у експертів, яких вони вважають фахівцями у певній релевантній сфері, уникаючи при цьому універсальних (*putative*) експертів, які вважають себе фахівцями в будь-якій сфері;

4) *демократизму*: експертні поради мають даватися, зважаючи на цілі та цінності, які поділяє той, хто шукає правильного рішення, а не ті, які сповідує сам експерт (радник);

5) *неупередженості (impartiality)*: зазвичай експерт не повинен бути особою, персонально зацікавленою в прийнятті певного рішення.

3. Медіа-експертиза: загрози й виклики експертного маніпулювання громадською думкою

Сучасна поінформована людина (*Homo informaticus*) переважно так само тісно узалежнена від думки медіа-експертів, як людина епохи нерозвинених медіа була узалежненою від думки різних мудреців. У цьому сенсі можна погодитися з думкою про те, що «стрімкий розвиток засобів масової інформації та комунікації не дає підстав вважати, що поведінка ПОІН-ФОРМОВАНОЇ людини суттєво відрізняється від поведінки людини непоінформованої» [19].

Особливістю *медіа-експертів* (у англомовній традиції — пандитів — «*Pundit*») [20], яких іноді іронічно називають *розмовляючими головами (a talking heads)*, є їхнє активне залучення до артикуляції в масмедіа думок (опіній) з суспільно-важливих проблем.

Експерти медійного типу зазвичай коментують певні події, висловлювання політиків, ухвалені або готові до ухвалення рішення тощо. Середовищу медіа-експертів властива спеціалізація на

сферах знань та вмінь, найбільш популярних у цільової аудиторії певного медіа-каналу (політичний аналіз, соціологія, техніка і технології, спорт тощо) [21].

Коли Герман Гессе у «Грі в бісер» влучно називав епоху постмодерну «фейлетонною», підмітивши таку її прикметну рису, як масова втеча від реальних проблем у безпечніший фіктивний світ віртуальної реальності (гри в бісер), то він при цьому зауважував, що цей світ «утікачам» створюють «бандити духовного гатунку», явно обігруючи суголосся слів «пандити» й «бандити» [22].

Нові медіа відкрили нову еру впливу на створення і трансформацію ідентичності. Кардинального значення набуває глобальний характер комунікацій. Ідеться, зокрема, про виникнення «хімерних» моделей ідентичностей, які не тільки не ґрунтуються на традиційних культурах, але й активно їх заперечують.

Роль і значення медіа-експертів у державних і позадержавних (суспільних) комунікаціях важко перебільшити, бо саме медіа-експерти є ретрансляторами середньостатистичних масових настроїв та емоцій пересічного загалу, розповсюджувачами й хранителями архетипів колективного несвідомого, поширених у певному суспільстві вірувань у міфи й стратегічні наративи.

Водночас, відповідно до певних трансформаційних алгоритмів (один з них описують «вікна Овертона»), медіа-експерти можуть створювати на рівні медійного мейнстріму реальність, яка у висхідному пункті не має нічого спільного з домінуючою суспільною реальністю.

Розвиток різноманітних онлайн-мереж породив феномен експертів-блогерів та *мережевої експертизи (networked expertise)*. Ідеться про модель комунікації та модель експертизи *багато – багатьом*. Водночас модель комунікації *один – одному (One-to-one communication)* породжує такий варіант експертизи, як *радництво (counselor model)*, де є *радник* і той, кому він радить. Модель комунікації *багато – одному* – це та ж «радницька» модель, але типова для одноосібного прийняття відповідальних рішень (наприклад, багато радників – один президент). Медійній експертизи (*broadcast model of expertise*) відповідає комунікативна модель *один – багатьом*. І нарешті,

будь-яка енциклопедія, довідник, підручник тощо відповідає моделі *один – багатьом* [24].

Залежно від медійних жанрів медіа-експерти можуть бути залучені до фахових коментувань актуальних репортажів (*factual reportage*), інтерв'ю (*interrogation*), даних журналістських розслідувань (*investigation*), суб'єктивних тлумачень відомих подій та резонансних висловлювань (*interpretation*).

Існують різностильові крайнощі експертного коментаторства, починаючи від уподібнення будь-якої змагальності в політиці, економіці, бізнесі, шоу-бізнесі тощо «кінським перегонам» (*horserace*) й відповідним з'ясуванням того, хто виграв, а хто програв (*who 'swinning, who 'slosing*) і закінчуючи більш-менш розважливим проблемним аналізом, стратегічними передбаченнями тощо [напр., 25].

Експертне маніпулювання громадською думкою дуже часто пов'язане зі сприйняттям *історичних аналогій*. Якщо у США чергова президентська адміністрація зазнає невдачі в зовнішньополітичній військовій місії, то їй відразу пригадають затоку Свиней або В'єтнам. Якщо ж вона намагатиметься обманювати громадськість, то експерти пригадають гейт-скандали (Уотергейт, Монікагейт) тощо. Аналогічне відбувається і в Україні.

Те, що авторитетні медійні експерти далеко не завжди є надійними носіями знань, засвідчує хоча б той факт, що кількість посилань на думку експертів-науковців, активних у медіа-середовищі, істотно відрізняється від індексів цитувань їх наукових праць.

Зокрема, це стосується багатьох розкручених медіа-експертів з питань тероризму, які, судячи з їх наукових або науково-практичних публікацій, зовсім не є визнаними у фаховому середовищі авторитетами у цій сфері. Тому в медіа з'являються експерти з питань тероризму, які вельми незбалансовано репрезентують різні точки зору з цього питання і яких вельми тенденційно добирають мейнстрімні медіа. До того ж ядро мережі «ортодоксальних» експертів тісно пов'язане між собою й відображає такі ж тісні зв'язки з інституціями, які вони представляють [26].

Деякі медіа, пов'язані з певними олігархами, політичними партіями або тенденціями та їх людино-носіями, мають власні інтереси й діють у

типові способи, внаслідок чого їх важко визнати медіа-*sensu stricto*. Адже у первісному розумінні автора терміна «медіа» – Герберта Маршалла Маклюена – вони мають бути неупередженими посередниками, виконувати роль чесних брокерів (*a conventional brokerage role*).

У цьому контексті вельми показовими є слухання у британському парламенті у квітні 2014 р. процесу висвітлення каналом *BBC* кліматичних змін (глобального потепління) [27]. Голова парламентського комітету з науки й технологій Ендрю Міллер, виступаючи на зазначених слуханнях, критикував *BBC* за те, що її журналісти часто-густо не розрізняли позірних експертів, які репрезентували всього-на-всього певний суб'єктивно налаштований сегмент громадської думки, і експертів, які були носіями об'єктивних наукових знань, надаючи однакового значення думці як одних, так і інших (*giving opinions and scientific fact the same weight*).

Виправдовуючи свої «неупереджені» підходи до висвітлення «дратівливих» проблем (*editorial guidelines*), керівництво *BBC* зазначало, що ці підходи «засновані на розумінні того, що неупередженість – не просто баланс між двома сторонами дискусії... це комплекс цілої низки постійно висловлюваних суджень щодо різних «історій», програм та напрямів і розділів, які у своїй цілісній сукупності подають вельми широкий спектр думок, серед яких є і мейнстримні, і деякі, менш популярні, і всі їх треба відобразити із дотриманням нейтралітету, відкритості та з відповідним дистанціюванням (*with neutrality, open-mindedness and appropriate distance*)» [28].

4. Медіа-експертні війни у трикутнику Україна – Росія – Захід

В українському медіа-експертному середовищі на тлі збройного конфлікту з Росією та її маріонетками в особі керівництва «ДНР» та «ЛНР» (2014–2016 рр.) великої популярності набули *argumentum ad hominem* і *argumentum ad populum*, тобто спростовування доводів супротивної (реальної або уявної) сторони через з'ясування її пов'язань зі *сторінками ганебного минулого*, попередніми «злочинними» політичними режимами тощо. Не менш уживаним прийомом медійного маніпулюван-

ня на квазіекспертному рівні є звинувачення опонента (опонентів) у безпосередніх або опосередкованих відносинах з Кремлем. Варіантом *argumentum ad hominem* є також методика пошуку «цапа-відбувайла» (наприклад, – за воєнні невдачі ЗСУ в Іловайську чи Дебальцевому тощо). Щодо тих, хто бажає домовлятися з небезпечними політиками (це, зокрема, прибічники Мінського процесу) існує популярне звинувачення у Мюнхенській змові. А для окреслення зловісного зовнішнього виклику існує сигнальний прикметник «колорадський» (похідний від «колорадської стрічки»).

Як доведення існування нових загроз, які не підлягають обговоренню, вимагають негайного реагування, зазвичай демонструють супутникові або інші фотографії певних об'єктів (статки олігархів тощо) або ж таємні записи (тейп-скандали), витоки чутливої інформації. Нової поживи медіа-експертам, які спеціалізуються на звинувачувальному дискурсові, додали запроваджені восени 2016 року на вимогу ЄС електронні декларації доходів державних чиновників.

Оцінки західних експертів з російського питання та української кризи у їх тісному взаємозв'язку та взаємодії є надто неоднозначними й парадоксальними, щоб їх можна було узагальнювати та класифікувати. Вони варіюють передусім залежно від вікової приналежності експерта, його ангажованості/неангажованості в медійно-ідеологічні та інформаційно-психологічні операції періоду холодної війни, мотивів його участі/неучасті в операціях подібного гатунку, які наразі проводять західні друзі України або її вороги. Отже, спроба створення подібної експертно-аналітичної типології, здійснена у цій публікації, не претендує на повноту й вичерпність.

Передусім привертає увагу пул західних аналітиків і журналістів, які беруть участь в організованих російськими спецслужбами активних заходах (рос. активних мероприятиях; англ. *active measures*), перебуваючи якщо не повністю, то частково на утриманні кремлівського керівництва.

Слід зауважити, що організаторам кремлівської неоімперської пропаганди не доводилося докласти надзусиль, ангажуючи цих аналітиків та журналістів, перевиховувати їх у новітніх «вищих партшколах», оскільки вони завжди діяли на Заході як нонконформісти, перебуваючи на лівих і правих маргінесах політичної думки.

Проте у цих маргіналівах були вельми обмежені засоби донесення своїх антимейнстрімних поглядів до масової аудиторії.

Отже, відбувся своєрідний функціональний обмін: російське політичне керівництво надало західним мислителям-маргіналам потужні засоби трансляції й ретрансляції у вигляді каналів зовнішнього мовлення та інформування, а вони своїм авторитетом у певних академічних та політичних колах підкріпили московську пропаганду на Заході враженнями самотності та автентичності й навіть плюралізму.

У будь-якому разі існують серйозні підстави стверджувати про існування на Заході «*проросійської мережі за лаштунками компанії антиукраїнського наклепу*» [29]. Причинами того, що російське керівництво докладає серйозних зусиль для організації такої мережі, передусім є той факт, що остання наразі українська модернізаційна (проєвропейська) Революція гідності простимулювала радикальне кремлівське зрушення в 2013 році модернізаційного тренду на контрмодернізаційний. До неодмінних атрибутів такого зрушення, судячи з того, як це артикують різноманітні експерти російського і неросійського походження, належать: суверенна демократія; соціально-політичний консерватизм; православний фундаменталізм; постійна акцентуація на традиційних цінностях (рос. — духовних скрепах); антидемократизм; антиглобалізм; антиамериканізм; антиєвропейськість; українофобія.

Характерно, що в минулому російське керівництво на чолі з В. Путіним не дозволяло собі відвертого морального осуду західної цивілізації. Але вже наприкінці 2013 р. В. Путін, увійшовши в роль *російського аятоли*, хранителя цінностей православного фундаменталізму, дозволив собі засуджувати країни Заходу (представників євроатлантизму) за моральнісний занепад, фактично відтворюючи пропагандистські кліше прибічників російського слов'янофільства (рос. *почвенництва*) середини ХІХ ст., які в тому ж стилі опонували тодішнім західникам-лібералам.

Російські канали іномовлення — телеканал RT (*Russia Today*) і портал *Sputnik*, небезуспішно доносять проросійський месидж до європейських і американських реципієнтів інформації. У червні 2015 р. директор *Pew Research* Брюс Струоксі, презентуючи дослідження щодо ставлення до Росії у світі, визнав, що російська зовнішньопо-

літична пропаганда, «судячи з деяких свідчень, чинить на людей вплив». Зокрема, значна частина європейців звинувачують у війні на Донбасі не Росію, а Україну. До їх числа належать майже половина французів і третина (34 %) німців. Згідно з дослідженням братиславського інституту *GLOBSEC* особливо ефективною російська пропаганда є в Чехії, Словаччині та Угорщині [30].

Ідеологічне й медійне керівництво РФ доклало неабияких зусиль для репрезентації подій в Україні 2014–2015 рр. і тих, що їм передували, не як закономірного руху до здобуття незалежності від колишньої імперії-поневолювача, а як змову «фашистів» з олігархами, які не зупинилися в прагненні самоутвердження перед спонуканням західної експансії. Така репрезентація подій була підхоплена лівими й правими екстремістами на Заході, простимульованими з Кремля.

Зокрема, незалежний геополітичний аналітик Ерік Дрейцер у тексті, оприлюдненому на Заході у самий розпал української Революції гідності, спочатку у власному електронному виданні *Stop Imperialism (StopImperialism.com)*, а згодом на сайтах Центру досліджень глобалізації (*The Centre for Research on Globalization*), видання «Контрудар» (*CounterPunch*) та ін. доходив навіть до крайньої оцінки подій в Україні 2013–2014 рр. як «останнього прикладу зростання найбільш підступної форми фашизму в Європі з часів падіння Третього Рейху» [31].

Колишній американський розвідник Ф. Енгалл приписував вбивства на Майдані УНА–УНСО, яку вважає частиною натовської глобальної таємної організації «Гладіо» [32]. Приблизно таку ж конспірологічну версію трагічного розвитку подій на Майдані розвивали Мішель Чоссудовський і Бонні Фолкнер у матеріалі «Український «демократичний» державний заколот: керований з Вашингтону «неонацистсько-неоліберальний» проксі-уряд». За логікою цього матеріалу, вбивства цивільних осіб на Майдані були лише приводом для зміни режиму. Тобто розстріл снайперами своїх же прихильників лідери Євромайдану замовили опозиції, використавши цю трагедію як привід для зміщення «законно обраної влади» [33].

Російській пропаганді та її впливу на західну громадську думку сприяє те, що російські олігархи володіють деякими західними ЗМІ, та їх «добročинність» стосовно потужних університетів та аналітичних центрів. Євген Лебедев

(колишній працівник радянсько-російських спецслужб), зокрема, володіє британськими виданнями *Independent* та *Evening Standard*. Вихідцем з СРСР–РФ є олігарх Лен (Леонід) Блаватник, відомий багатомільйонними «благодійними внесками» на Лондонську школу економіки та Оксфордський університет [34].

Російська телепропаганда винайшла «оригінальний» прийом використання в ток-шоу «безпечних експертів» з України та країн Заходу. Практично всі телеефіри (В. Соловійова, А. Норкіна на Першому каналі, на «ТВ-Центр», військовий канал «Звезда» тощо) стабільно відвідують одні й ті ж експерти, які «обстоюють Україну». Зазвичай це Вадим Карасьов, Олеся Яхно і В'ячеслав Ковтун (іноді за українську команду грає громадянин Росії родом з України Андрій Окара). Проте серед перелічених експертів тільки В. Карасьов більш-менш відомий на українському ТБ, тоді як двоє інших в Україні практично невідомі, а тому складається враження, що в Росії вони або просто «піаряться», або виконують специфічне замовлення [35]. Специфіка, вочевидь, полягає в тому, що українські експерти забезпечують враження достовірності студійних політбоїв. Для більшої реалістичності цих боїв В'ячеслава Ковтуна впродовж 2014–2016 рр. аж чотири рази побили [35].

Пропагандистський Захід у телепропаганді Кремля теж стабільно представляють одні й ті ж, добре дібрані персонажі, яких теж не дуже милують у разі їх відхилення від «правильного курсу». Варто було, приміром, польському журналісту, доктору політичних наук і випускникові аспірантури МГІМО Яну Корейбі на телеканалі «Россия 1», у програмі «Спеціальний Корреспондент», присвяченій пропагандистській війні Заходу з Росією, заявити у запалі полеміки в 2014 р., що «імперську наволоку і будь-якого продажного сепаратиста» спіткає доля мешканців Донбасу, як його відразу ж видалили зі студії [36]. Аналогічно вчинили з українським експертом Сергієм Запорожським, якого телеведучий Андрій Норкін (НТВ: «Место встречи») просто виштовхав зі студії, шойно з'ясувалося, що експертна думка українця щодо збитого над Донеччиною «Боїнга» не співпала з думкою «правильної більшості» [37].

З іншого боку, в умовах Холодної війни 2.0 друге дихання отримало американське зовнішнє мовлення та інформування, кероване *BBG* (*Broadcasting Board of Governors*). Якщо раніше

до його російськомовного блоку належали тільки «Радіо Свобода» (холдинг *RFE/RL*) та «Голос Америки», то впродовж останніх років до них додалися: телеканал «Теперішній час» («Настоящее время»), платформа *Rus2Web* для незалежних російських журналістів та громадянських активістів. З'явилися нові ресурси під брендом «Радіо Свобода»: «Крим.Реаліті» і «Донбас.Реаліті» [38].

Висновки

Дискредитація філософії та експертного знання відбувається «синергійно» і характерна для більшості республік колишнього СРСР, які імітують модернізацію, демократизацію, вільний ринок тощо, але насправді уникають реальних змін.

Проте у РФ така дискредитація є найбільш демонстративною. «У цьому просторі тотальної імітації експертному співтовариству не залишається нічого іншого, як стати саме хором, почати шаманити... На практиці це може перетворюватися на каскади смислових підмін... Ось так поступово хор почав перетворюватися на закулісного головного героя, який забезпечує політичному дійству належне сполучення переконливості й видовищності» [39].

Тож випадки з квазіекспертами маніпулятивного типу загострюють проблему вирізнення справжнього експерта від позірного, що мають самостійно вирішувати в процесі прийняття відповідальних рішень або владоможці, або масова громадянська аудиторія. Неважко дійти висновку, що рольові функції й статуси представників експертного співтовариства в координатах політичного класу залежать від характеру політичного режиму.

У рамках демократичного режиму експертний пул не є лише фракцією політичного класу, позірно впливаючи за мінімальних ресурсів на розв'язання ключових проблем країни. Він забезпечує експертними порадами і підтримкою не тільки тих, хто наразі здійснює владу, але й тих, хто претендує на її здійснення, – представників контреліт, інтелектуальних лідерів опозиції тощо. При цьому самі експерти не претендують на те, щоб стати партією або рухом. За авторитарного правління і корпоративізації суспільства формування громадянського суспільства та експертного співтовариства відбувається з волі тих, хто перебуває «нагорі», і це співтовариство виявляється інкорпорованим у

систему політичних відносин як «квазіекспертна галузь», маючи єдиною функцією апологетику – виправдання «премудрості» будь-яких дій та намірів влади [39].

Саме громадянське суспільство й громадянські медіа мають чинити спротив будь-яким спробам медіатизації та технологізації політики, носіями яких зазвичай є медіа-експерти маніпулятивного типу, які намагаються накинути суспільству фрейми і порядок денний обговорення певних «суспільно значимих проблем», які насправді ламаного шеляга не варті.

На відміну від груп громадських інтересів, бізнес-асоціацій або журналістів, які репрезентують мозкові центри (*think tanks*) та їхні ЗМІ, *громадські медіа* зазвичай намагаються не втручатися безпосередньо у формально-правове поле, не ставати репрезентантами упереджених

персоналій, уповноважених просувати інтереси конкретних політиків, не бути явно ангажованими в лобіювання конкретно-політичних варіантів прийняття рішень.

З іншого боку, спроби висвітлення масмедіа певних соціально значущих проблем (*coverage*) завжди наштовхуються на опір лобістських груп, які за будь-яку ціну намагаються скомпromетувати експертів, залучених громадськими медіа, звинувачуючи їх у некомпетентності, некорумпованості тощо.

Залучення релевантних авторитетних експертів до висвітлення медіа певних проблем, які вимагають вирішення на державному, корпоративному, громадському та інших рівнях, – це питання довіри до інформації, яку подає певне медіа, а відтак – до самого медіа та суб'єкта, який воно репрезентує.

Список використаних джерел

1. *Експертиза* [Електронний ресурс]// Национальная философская энциклопедия. – Режим доступу: <http://terme.ru/termin/ekspertiza.html>
2. *Pandit* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://en.wikipedia.org/wiki/Pandit>
3. *Філософія політики* : хрестоматія: у 4-х т. / авт.–упоряд.: В.П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2003. – Т. 1. – 364 с.
4. *Авгуры* // Античный мир в терминах, именах и названиях: словарь-справочник по истории и культуре Древней Греции и Рима. – 3-е изд. / И.А. Лисовый, К.А. Ревяко; науч. ред. А.И. Немировский. – Минск: Беларусь, 2001.
5. *Марков, К.В.* Единовластие как «подлинная демократия» в трудах греческих авторов времен второй софистики: ирония, иллюзия, утопия или идеал? // Вестник древней истории. – 2013. – № 3. – С. 52–74.
6. *Валла Л.* Рассуждение о подложности так называемой дарственной грамоты Константина [Електронний ресурс]// Итальянские гуманисты XV века о церкви и религии / пер. И. А. Перельмутера. – М. : АН СССР, 1963. – (Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада). – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Valla/frameset31.htm>
7. *Кант И.* Ответ на вопрос: что такое Просвещение? // Сочинения : в 6-ти т. – Т. 6. – М. : Мысль, 1966. – С. 27.
8. *Weingart P.* Die Stundend er Wahrheit? Zum Verhältnis der Wissenschaft zu Politik, Wirtschaft und Medien in der Wissensgesellschaft. – Weilerswist : Velbrück, 2001. – P. 1–199.
9. *Маркс К.* Thesen über Feuerbach [Електронний ресурс] // Marx-Engels Werke. – Band 3, Seite 533 ff. – Dietz Verlag Berlin, 1969. – Режим доступу : http://www.mlwerke.de/me/me03/me03_533.htm
10. *Варава В.* Адвокат философии. – М. : Этерна, 2014. – 352 с.
11. *Ашкерова А.* Экспертотократия. Управление знаниями: производство и обращение информации в эпоху ультракапитализма [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-reading.club/book.php?book=102229>
12. *Nesterov A. V.* On expertocracy in Russia. Basic research program // Working Papers. – Series : Law. – WP BRP 27/LAW/2013–The Higher School of Economics, a National Research University. – Moscow, 2013. – 14 p.
13. *Нестеров А. В.* Теоретико-правовое обоснование экспертизы: образовательные аспекты : препринт. – М. : НИУ ВШЭ, 2016. – 12 с.
14. *Шкуратов В.А.* Политический класс в эпоху рисков // Политическая концептология. – 2014. – № 2. – С. 80–89.
15. *Hartelius E. Johanna.* The Rhetoric of Expertise [Електронний ресурс] / by Elin Johanna Hartelius ; B.A.; M.A. Dissertation Presented...for the Degree of Doctor of Philosophy. – The University of Texas at Austin. – May, 2008. – Режим доступу: <https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/3857/harteliuse22571.pdf?sequence=2>
16. *Stehr N., Grundmann R.* Experts: The Knowledge and Power of Expertise. – Routledge, 2011. – 148 pp.
17. *Boskin Commission* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Boskin_Commission
18. *Jimenez-Buedo M.* The expert economist in the time of uncertainty // Expert and consensus in social sciences / red. Carlo Martini, Marsel Boumans. – Springer, 2014. – 305 p. – P. 174–175.

19. *Потятиник Б.* Нові медіа в старому світі: виклики і контрверсії [Електронний ресурс] // Медіа та ідентичність. II Міжнародна науково-практична конференція (Львів. 16–17 травня 2014 р.). – Режим доступу : http://journalism.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/05/Program_Final.pdf
20. *Pundit* [Електронний ресурс] // Wikipedia. – Режим доступу : <https://en.wikipedia.org/wiki/Pundit>
21. *McNair B.* Journalism and Democracy: An Evaluation of the Political Public Sphere [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.questia.com/library/104609275/journalism-and-democracy-an-evaluation-of-the-political>
22. *Gesse Г.* Игра в бисер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vzms.org/igra.htm>
23. *Pfister Damien.* Networked Expertise in the Era of Many-to-many Communication / Wikipedia and Invention // Social Epistemology. – July 2011. – 25:3. – P. 217–231.
24. *Cultural Industries.ca: Making Sense of Canadian Media in the Digital Age* / ed. by Ira Wagman & Peter Urquhart. – Toronto, ON : James Lorimer & Company, 2012. – 244 p.
25. *Miller D., Mills T.* The terror experts and the mainstream media: the expert nexus and its dominance in the news media [Електронний ресурс] / Critical Studies on Terrorism. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.1080/17539150903306113>
26. *Government & BBC* must improve climate communication [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/commons-select/science-and-technology-committee/news/140401-climate-report-published/guidelines-for-the-selection-of-trusted-experts>
27. *BBC Response* to Ofcom's Invitation to Comment on Measuring Media Plurality [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/consultations/measuring-plurality/responses/bbc.pdf>
28. *Khalil J.* Media Watch: The battle of television's 'experts' and talking heads [Електронний ресурс] // Al Arabiya.net. – 21 October 2013. – Режим доступу : <http://english.alarabiya.net/en/media/television-and-radio/2013/10/21/Media-Watch-The-battle-of-television-s-experts-and-talking-heads-.html>
29. *Шеховцов А.* Проросійська мережа за лаштунками кампанії антиукраїнського наклепу [Електронний ресурс] // Українська правда. 04 лютого 2014. – Режим доступу : <http://www.prawda.com.ua/articles/2014/02/4/7012704/>
30. *Байдакова А.* Возвращение советологии. Европа и США вновь готовы тратить деньги на то, чтобы понять Россию [Електронний ресурс] // Новая газета. – 02 ноября 2016. – Режим доступу : <https://www.nowyagazeta.ru/articles/2016/11/02/70386-vozvrashchenie-sovetologii>
31. *Draitcer, E.* Ukraine and the Rebirth of Fascism [Електронний ресурс] // CounterPunch. – January 24, 2014. – Режим доступу : <http://www.counterpunch.org/2014/01/29/ukraine-and-the-rebirth-of-fascism/>
32. *Engdahl F. William.* Ukraine: Secretive Neo-Nazi Military Organization Involved in Euromaidan Sniper Shootings [Електронний ресурс] // GlobalResearch. – November 22, 2014. – Режим доступу : <http://www.globalresearch.ca/ukraine-secretive-neo-nazi-military-organization-involved-in-euromaidan-snyper-shootings/5371611>
33. *Chossudovsky M., Faulkner B.* Ukraine's «Democratic» Coup D'état: Washington's «Neo-Nazi Neoliberal» Proxy Government [Електронний ресурс] // Global Research. – March 12, 2014. – Режим доступу : <http://www.globalresearch.ca/ukraines-democratic-coup-detat-washingtons-neo-nazi-neoliberal-proxy-government/5373073>
34. *Оксфорд критикуют* за то, что он принял от олигарха благотворительный взнос в 75 млн фунтов [Електронний ресурс] // Инопресса. Ру. – 04 ноября 2015. Режим доступу : <http://www.inopressa.ru/article/04nov2015/guardian/blav.html>
35. *Поворазнюк С.* «Мы можем сказать про Россию и Украину то, что хотим». Почему украинские эксперты терпят унижения и побои в эфире российских шоу [Електронний ресурс] // Lenta. Ru. – 03 ноября 2016. – Режим доступу : https://lenta.ru/articles/2016/11/03/gastroli/?utm_source=lenta&utm_medium=social&utm_campaign=na-rossiyskom-televidenii-vyhodyat-desyat
36. *Ашинов Р.* Может, хватит церемониться с обнаглевшими телегостями? [Електронний ресурс] // Фотострана. – 23 июня 2014. – Режим доступу : <https://fotostrana.ru/user/post/73231183/1086872951>
37. *Андреев Д.* Экспертная мысль РФ: есть ли выход из кризиса? // Русская идентичность. Дорога жизни / под ред. Д. Андреева и А. Неклессы. – М. : ИНТЕЛПРОС – Интеллектуальная Россия, 2012. – С.269–287.
38. *Экспертное сообщество* современной России // Российская цивилизация в пространстве, времени и мировом контексте [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ros.-мир.рф/node/2363
39. *Brint Steven.* In an Age of Experts: The Changing Role of Professionals in Politics and Public Life. – Princeton : Princeton University Press. 1994.

References

1. *Ekspertiza* [Examination]. Natsyonalnaya fylosofskaya Encyclopedia [National encyclopedia of philosophy]. Retrieved from <http://terme.ru/termin/ekspertiza.html> [in Russian].
2. *Pandit*. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/Pandit> [in English].
3. *Andrushchenko V.P.* et al. (authors-compilers). (2003). *Filozofia polityki*, vol. 1. [Philosophy of politics]. Kyiv: Znanja Ukrainy [in Ukrainian].

4. Lisovyj, I.A., Revyako, C.A. Avhury [The augurs]. In Nemyrovskij, A.I. (Ed.) (2001). *Antichnyjmir w terminach, imenach i nazwanijach: Slowar-sprawochnik po istoriji i culture Dawnej Hrecji i Rima [The ancient world in terms of titles and names: Dictionary-Handbook on the history and culture of Ancient Greece and Rome]* (3-nd ed). Minsk: Belarus[in Russian].
5. Markow, K.W. (2013). Edinovlastie kak «podlinnaya demokratija» w trudach hrecheskich avtorow vremjon vtoroj sofistiki. Ironia, iluzija, utopia ili ideal? [Autocracy as a “true democracy” in the works of Greek authors of the second sophistry: irony, illusion, utopia or ideal?]. *Vestnik drevnej istorii – Journal of ancient history*, 3, 52–74 [in Russian].
6. Valla, L. (1963). Rassuzhdeniye o podlozhnomy tak nazyvayemoj darstvennoj gramoty Konstantina [Discourse on the forgery of the so-called donation of Constantine certificates] In *Ital'janskiye gumanisty XV veka o tserkvi i religii [Italian humanists of the XV century about the Church and religion]*. Moscow: AN SSSR. Vostochnaya literatura. Srednevekovyye istoricheskiye istochniki Vostoka i Zapada [Eastern literature. The medieval historical sources of the East and West]. Retrieved from <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Valla/frameset31.htm> [in Russian].
7. Kant, I. (1966). Otvet na vopros: chto takoye Prosveshcheniye? [The answer to the question: what is Enlightenment?]. In *Sochineniya [Work]* (vol. 6, p. 27). Moscow: Mysl', [in Russian].
8. Weingart, P. (2001). Die Stunde der Wahrheit? Zum Verhältnis der Wissenschaft zu Politik. In *Wirtschaft und Medien in der Wissensgesellschaft* (pp. 1–199). Weilerswist: Velbrück[in German].
9. Marx, K. (1969). Thesen über Feuerbach. In *Marx-Engels Werke* (Band 3, Seite 533 ff). Dietz Verlag Berlin Retrieved from http://www.mlwerke.de/me/me03/me03_533.htm [in German].
10. Varava, Vladimir. (2014). Advokat filosofii [Attorney philosophy]. Moscow: Eterna [in Russian].
11. Ashkerov, A. Ekspertokratiya. Upravleniye znaniyami: proizvodstvo i obrashcheniye informatsii v epokhu ul'trakapitalizma [Expertocracy. Knowledge management: the production and circulation of information in the era of ultracapitalism]. Retrieved from <http://www.e-reading.club/book.php?book=102229> [in Russian].
12. Nesterov, A. V. (2013). On expertocracy in Russia. Basic Research Program. Working Papers. Series: Law.WP BRP 27/LAW/2013. The Higher School of Economics, a National Research University. Moscow [in English].
13. Nesterov, A.V. (2016). Teoretiko-pravovoye obosnovaniyeekspertizy: obrazovatel'nyyeaspekty [Theoretical-legal substantiation of expertise: educational aspects]. Moscow: NIU VSHE [in Russian].
14. Shkuratov, V.A. (2014). Politicheskyyklass v epokhuriskov [The political class in the era of risks]. *Politicheskaya kontseptologiya – Political conceptology*, 2, 80–89 [in Russian].
15. Hartelius, E. Johanna. (May, 2008). The Rhetoric of Expertise./ M.A. Dissertation Presented... for the Degree of Doctor of Philosophy. The University of Texas at Austin. Retrieved from <https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/3857/harteliuse22571.pdf?sequence=2> [in English].
16. Stehr, N, Grundmann, R. (2011). Experts: The Knowledge and Power of Expertise. Routledge [in English].
17. Boskin Commission. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Boskin_Commission [in English].
18. Jimenez-Buedo, M. (2014). The expert economist in the time of uncertainty. In Martini, Carlo, Boumans, Marsel (Eds.). *Expert and consensus in social sciences* (pp. 174–175). Springer [in English].
19. Potyatynyk, B. (May 16–17, 2014). Novi mediyi v staromusviti: VyklykyI kontroversiyi [New media in the old world: challenges and controversie]. *Mediyi ta identichnist. II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya—Media and identity. II international scientific-practical conference*. Lviv. r. Retrieved from http://journalism.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/05/Program_Final.pdf [in Ukrainian].
20. Pundit. Wikipedia. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/Pundit> [in English].
21. McNair, B. Journalism and Democracy: An Evaluation of the Political Public Sphere. Retrieved from <https://www.questia.com/library/104609275/journalism-and-democracy-an-evaluation-of-the-political> [in English].
22. Gesse, G. Igra v biser [The glass bead game]. Retrieved from <http://vzms.org/igra.htm> [in Russian].
23. Pfister, D. (July 2011). Networked Expertise in the Era of Many-to-many Communication. In *Wikipedia and Invention\ Social Epistemology*, 25:3, 217–231 [in English].
24. Wagman, Ira & Urquhart, Peter (Ed.). (2012). Cultural Industries.ca: Making Sense of Canadian Media in the Digital Age. Toronto, ON: James Lorimer& Company [in English].
25. Miller, D. Mills, T. The terror experts and the mainstream media: the expert nexus and its dominance in the news media, Critical Studies on Terrorism. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1080/17539150903306113> [inEnglish].
26. Government & BBC must improve climate communication. Retrieved from <http://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/commons-select/science-and-technology-committee/news/140401-climate-report-published/guidelines-for-the-selection-of-trusted-experts> [in English].
27. BBC Response to Ofcom's Invitation to Comment on Measuring Media Plurality. Retrieved from <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/consultations/measuring-plurality/responses/bbc.pdf> [in English].
28. Khalil, J.(Oct. 21,2013). Media Watch: The battle of television's 'experts' and talking heads. *Al Arabiya.net*. Retrieved from <http://english.alarabiya.net/en/media/television-and-radio/2013/10/21/Media-Watch-The-battle-of-television-s-experts-and-talking-heads-.html> [in English].

29. *Shekhovtsov, A.* (Febr. 04, 2014). Prorosiyska meshzha zal ashtunkami kampanyy antiukrayinskoho naklepu [Pro-Russian network behind the anti-Ukrainian defamation campaign]. *Ukrayinska Pravda – Ukrainian truth*. Retrieved from <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/02/4/7012704> [in Ukrainian].
30. *Baydakova, A.* (Nov. 02, 2016). Vozvrashcheniye sovetologii. Yevropa i SSHA vnov gotovytrazit dengi na to, chtob ponyat Rossiyu [The return of Sovietology. Europe and the United States are again ready to spend money on something to understand Russia]. *Novaya gazeta–The New paper* Retrieved from <https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/11/02/70386-vozvrashchenie-sovetologii> [in Russian].
31. *Draitcer, E.* (January 24, 2014). Ukraine and the Rebirth of Fascism. *CounterPunch*. Retrieved from <http://www.counterpunch.org/2014/01/29/ukraine-and-the-rebirth-of-fascism> [in English].
32. *Engdahl, F. W.* (Nov. 22, 2014). Ukraine: Secretive Neo-Nazi Military Organization Involved in Euromaidan Sniper Shootings. *Global Research*. Retrieved from <http://www.globalresearch.ca/ukraine-secretive-neo-nazi-military-organization-involved-in-euromaidan-snyper-shootings/5371611> [in English].
33. *Chossudovsky, M.* Faulkner, B. (March 12, 2014). Ukraine's «Democratic» Coup D'état: Washington's «Neo-Nazi Neoliberal» Proxy Government. *Global Research*. Retrieved from <http://www.globalresearch.ca/ukraines-democratic-coup-detat-washingtons-neo-nazi-neoliberal-proxy-government/5373073> [in English].
34. *Oksford* kritikuyut za to, chto on prinyal ot oligarkha blagotvoritel'nyy vzos v 75 mln funtov [Oxford criticized for what he took from the oligarch charitable donation of 75 million pounds]. (Nov.04, 2015). *Inopressa. Ru*. Retrieved from <http://www.inopressa.ru/article/04nov2015/guardian/blav.html> [in Russian].
35. *Povoraznuk, S.* (Nov. 03, 2016). «My mozhemskazat' pro Rossiyu i Ukrainu to chto khotim». Pochemu ukrainskiye eksperty terpyat unizheniya i poboi v efire rossiyskikh shou [“We can say about Russia and Ukraine what you want”. Why Ukrainian experts suffer humiliation and beatings in the air Russian show]. *Lenta. Ru*. Retrieved from https://lenta.ru/articles/2016/11/03/gastroli/?utm_source=lenta&utm_medium=social&utm_campaign=na-rossiyskom-televidenii-vyhodyat-desyatki [in Russian].
36. *Ashinov, R.* (23 June, 2014). Mozhet, khvatit tseremonitsya s obnaglevshimy telegostyamy? [Maybe enough to stand on ceremony with insolent teleostomi?]. *Fotostrana*. Retrieved from <https://fotostrana.ru/user/post/73231183/1086872951> [in Russian].
37. *Andreyev, D.* (2012). Ekspertnaya mys' RF: yest li vykhod iz krizisa? [Expert thought of the Russian Federation: is there a way out of the crisis?]. In Andreyevai, D., Neklessy, A. (Eds.). *Russkaya identichnost'. Doroga zhizni – Russian identity. The road of life*. Moscow: INTELROS – Intelktualnaya Rossiya [in Russian].
38. *Ekspertnoye soobshchestvo sovremennoy Rossii* [The expert community of modern Russia]. *Rossiyskaya tsivilizatsiya v prostranstve, vremeni i mirovom kontekste – Russian civilization in space, time and the global context*. Retrieved from [ros.-mir.rf. node / 2363](http://ros.-mir.rf/node/2363) [in Russian].
39. *Brint, S.* (1994). In an Age of Experts: The Changing Role of Professionals in Politics and Public Life. Princeton: Princeton University Press [in English].